

PROFILAKTYKA POZYTYWNA JAKO TENDENCJA W ZAPOBIEGANIU ZACHOWAŃ RYZYKOWNYCH

Sławomir Kania, e-mail: 1kania.slawomir@gmail.com

Uniwersytet Opolski

Pl. Kopernika 11a, 45-040 Opole

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu

Ul. Mieczysława Niedziałkowskiego 18, 46-020 Opole

STRESZCZENIE

Przedmiotem artykułu jest profilaktyka pozytywna i jej zastosowanie w środowisku szkolnym i rodzinnym. Opisano koncepcję pozytywnych inicjacji w rodzinie jako przykład zastosowania pozytywnej profilaktyki w rodzinie. Podkreślono istotę wtajemniczeń pozytywnych oraz ich wagę we wspomaganiu procesu wychowania. W dalszej części ukazano znaczenie pozytywnego klimatu szkoły jako czynnika wspierającego rozwój wychowanków.

Słowa kluczowe: profilaktyka społeczna, profilaktyka pozytywna, klimat szkoły, strategie pozytywnych inicjacji

Positive prevention as a trend in the prevention of risky behaviour

ABSTRACT

The article is prevention positive and its applications is in the school environment and family. It introduces the concepts of positive initiation into the family as an example of the use of positive prevention in the family. They emphasize the essence of positive initiations and their importance in supporting the educational process. The next part deals with the importance of a positive school climate as a factor supporting the development of pupils.

Key words: social prevention, positive prevention, school climate, positive strategies for empowerment

WSTĘP

Profilaktyka pedagogiczna zmienia się wraz z prowadzeniem naukowych badań nad skutecznością oddziaływań zapobiegawczych. Początkowo realizowana była jako jednostronny przekaz skierowany do uczniów, mający na celu straszenie konsekwencjami złych wyborów życiowych. Obecnie określa się takie oddziaływanie jako profilaktykę negatywną lub defensywną i ustalono na bazie jej stosowania, że informowanie uczniów o zagrożeniach, czy to w formie wykładów, warsztatów, ulotek, filmów itp., przynosi mizerne skutki w zmianie zachowań. W niektórych przypadkach dopuszczono się karygodnych błędów, gdzie prezentowane treści „profilaktyczne” dostarczały instruktażu używania substancji psychoaktywnych¹. W obliczu nieskuteczności tych działań powstało kilka tendencji naukowych w profilaktyce pedagogicznej, tj. systemowa profilaktyka² i integralna profi-

1 J. Szymańska, *Programy profilaktyczne: Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, Warszawa 2000, s. 45-47.

2 M. Płócińska, H. Rylke, *Czas współpracy i czas zmian*, Warszawa 2002, s. 156-158.

laktyka³. Podejścia te zmieniły obraz współczesnych programów profilaktycznych, gdyż wszystkie odwołują się do źródeł zachowań problemowych (a nie do objawów jak w profilaktyce negatywnej) oraz postulują stosowanie pierwszych działań zapobiegawczych przed pojawieniem się jakichkolwiek oznak zachowań ryzykownych.

Skuteczne działania zapobiegawcze opierają się na dwóch filarach – czynnikach ryzyka i czynnikach chroniących. Czynniki ryzyka to te, które warunkują powstanie zachowań ryzykownych (tj. buntowniczość, negatywna presja rówieśnicza, akceptacja dewiacji), natomiast czynniki chroniące to te, które warunkują powstanie zachowań prospołecznych (tj. ugodowość, pozytywna presja rówieśnicza, brak akceptacji dla dewiacji). Celem oddziaływań profilaktycznych jest inicjowanie, wspieranie czynników chroniących oraz wygaszanie czynników ryzyka. Wiele z powyższych zmiennych wpływających na funkcjonowanie psychospołeczne uczniów jest wspólnych dla różnego rodzaju zachowań problemowych⁴. Jednakże wielu spośród czynników ryzyka nie jesteśmy w stanie zminimalizować, mimo że praktycznie każdy czynnik chroniący możemy wzmacniać⁵. Ten współczesny dylemat pozwolił na pojawienie się nowej tendencji w działaniach zapobiegawczych – profilaktyki pozytywnej.

POJĘCIE PROFILAKTYKI POZYTYWNEJ

W literaturze przedmiotu pierwsze wzmianki dotyczące działań opartych wyłącznie na czynnikach chroniących spotkamy w latach 70. ubiegłego wieku. Maciej Demel w swojej książce *Pedagogika zdrowia* przedstawia model profilaktyki kreatywnej, która miała być systemem nakazów, jak żyć zdrowo⁶. Współcześnie profilaktyka kreatywna, dodatnia i twórcza jest traktowana jako synonim profilaktyki pozytywnej, którą zdefiniować można jako „działanie ukierunkowane na rozwijanie mocnych stron i zasobów, dzięki którym młody człowiek staje się bardziej odporny na działania czynników ryzyka, czyli w większym stopniu przygotowuje go do życia w świecie różnych zagrożeń”⁷. Tak rozumiana profilaktyka to zespół działań ukierunkowany na jednostkę, której celem jest umożliwienie nabycia i rozwijania umiejętności przeciwstawiania się negatywnym wpływom środowiska. Natomiast Krzysztof Ostaszewski definiuje profilaktykę pozytywną jako działanie polegające „na wzmacnianiu tego, co czyni młodych ludzi bardziej odpornymi na zagrożenia”⁸. Koncepcja przedstawiona przez K. Ostaszewskiego rozszerza obszar działalności animatora profilaktyki pozytywnej również na najbliższe środowisko jednostki, które może być źródłem pozytywnych wzmocnień prospołecznych postaw i zasobów. Inną definicję przedstawia Ewa Woydyłło, gdzie pozytywne działania uprzedzające to kreowanie „dla rozwoju młodych ludzi bezpiecznych pod względem emocjonalnym warunków w rodzinie, środowisku rówieśniczym i szkolnym”⁹. Zgodnie z tą definicją profilaktyka pozytywna to działania zmieniające środowisko jednostki w kierunku czynników chroniących.

Z przytoczonych definicji wyłania się dość wyraźny podział działań ze względu na cel, gdzie można przyjąć, że pozytywne działania zapobiegawcze dzielą się na:

psychopedagogiczne – ukierunkowane na budowanie odporności psychicznej opartej na zasobach i mocnych stronach wychowanka;

socjopedagogiczne – ukierunkowane na budowanie środowiska wychowawczego, bogatego we wzmocnienia oraz czynniki wspierające rozwój. Wyróżnić można w ramach tych działań dwa główne środowiska wychowawcze tj. rodzinne oraz szkolno-rówieśnicze.

3 M. Dziewiecki, *Nowoczesna profilaktyka uzależnień*, Kielce 2005, s. 141-155.

4 K. Wojcieszek, *Wygrać życie. Szkolny program profilaktyki*, Kraków 2002, s. 30.

5 S. Kania, *Uczeń scyfryzowany – zagrożenia i ich profilaktyka pedagogiczna*, [w:] M. Kowalski, I. Koszyk, S. Śliwa (red.), *Mózg i/a Edukacja Edukacja i/a Mózg*, Kraków 2016, s. 71-73.

6 M. Demel, *Pedagogika zdrowia*, Warszawa 1980, s. 62.

7 S. Śliwa, *Profilaktyka pedagogiczna*, Opole 2015, s.17.

8 K. Ostaszewski, *Profilaktyka pozytywna*, „Świat Problemów” 2006, nr 3, s. 6.

9 E. Woydyłło, *Profilaktyka pozytywna*, [w:] L. Telka (red.), *Programy profilaktyki uzależnień. Z doświadczeń autorów*, Katowice 2003, s. 30.

STRATEGIE POZYTYWNYCH INICJACJI

Rodzina jest najważniejszym środowiskiem w oddziaływaniach profilaktycznych¹⁰, jednakże współczesne szkolne działania zapobiegawcze ograniczają się w dużej mierze do środowiska szkolnego. Jedną z propozycji na pozytywną profilaktykę w środowisku rodzinnym jest koncepcja pozytywnych inicjacji Szymona Grzelaka. Inicjacja w powszechnej opinii kojarzona jest ze zjawiskiem negatywnym – z inicjacją seksualną, inicjacją alkoholową i narkotykową. Autor tej koncepcji zakłada, że młodzież dąży do wtajemniczeń, czyli przechodzenia progów rozwojowych oraz zdobywania nowych doświadczeń. Inicjacja jest celem pośrednim, wynikającym z naturalnej potrzeby rozwoju, umożliwiającym dążenie do odkrywania siebie w nowych sytuacjach społecznych. Jednakże elementy składowe tych sytuacji, które stanowią o rozwoju jednostkowym zależne są od zbioru czynników środowiskowych. Sposób zdobywania nowego doświadczenia jest wprost proporcjonalny do warunków społeczno-kulturowych, gdzie S. Grzelak stawia znak równości: „Jaka kultura – takie wtajemniczenia. Jakie społeczeństwo – takie inicjacje”¹¹. Z powyższego założenia wynika dość jasne przesłanie, że od tego, czy sytuacja wtajemniczenia w nowy obszar funkcjonowania będzie nosiła dla wtajemniczanego znamiona destruktywne, czy też konstruktywne, nie jest zależne od tego, co sam sobą w sensie psychologicznym reprezentuje, ale głównie od tego, jakie możliwości inicjacji stwarzają pozostałe jednostki przebywające w jego otoczeniu. Jeżeli w danym środowisku jest niskie nasycenie sytuacji umożliwiających pozytywne wtajemniczenia, adolescent samodzielnie tworzy takie rytuały, które miałyby go przygotować do dorosłego życia. W ten sposób tworzy się pewien błędny mechanizm wyzwania rozwojowych: „Młody człowiek jest wtajemniczony i zaczyna wtajemniczać następnych, którzy patrzą w niego jak w obrazek, bo nie miał im kto postawić pozytywnych wyzwań”¹². Znaczącą rolę odgrywa autorytet, który ma być prowokatorem oraz instruktorem inicjacji, gdzie współcześnie w wielu przypadkach tę rolę odgrywają rówieśnicy. Sukces negatywnej presji rówieśniczej świadczy zdaniem S. Grzelaka nie tyle o słabości naturalnego autorytetu, jakim powinien być rodzic, ale również o specyficznym charakterze współczesnego rodzicielstwa, które nie dąży do stawiania pozytywnych wyzwań potomstwu. Często więc potrzeby inicjacyjne realizowane są „na własną rękę”, w zgodzie z tym, co umożliwia środowisko rówieśnicze, tworząc rytuały pozwalające na awans społeczny, choćby w gronie kolegów¹³.

Strategia pozytywnych inicjacji w rodzinie opiera się na działaniach dorosłych, którzy mają być twórcami rytuałów i sytuacji przejścia. Zdaniem S. Grzelaka: „Jeśli my, dorośli, nie dostarczymy dzieciom i młodzieży inicjacji pozytywnych, jeśli niczego nie zaproponujemy, możemy być pewni, że wielu młodych sięgnie po inicjacje negatywne”¹⁴. W tym ujęciu inicjacja negatywna jawi się jako przejaw braku odpowiednich działań zabezpieczających dzieci przed czynnikami ryzyka, będących prowodyrami zachowań problemowych. Inicjacja jest więc niezwykle istotna dla rozwoju dziecka i jeśli nie jest w jakiś sposób wpisana w proces wychowawczy (zaplanowana), będzie przebiegała samorzutnie, co grozi niebezpieczeństwem zmiany kierunku rozwoju na niepożądanym, czyli sprzeczny z ideałem wychowawczym rodziców. Przykładem mogą być wtajemniczenia w świat seksualności. Badania potwierdzają, że w przypadku zdobywania informacji o własnej seksualności 60% nastolatków posiłkuje się informacjami dostępnymi w Internecie¹⁵ przy ustaleniach, że tylko ok. 23% rodziców w rozmowach często porusza tematy związane z rozwijającą się seksualnością nastolatka¹⁶.

10 S. Kania, dz. cyt., s. 73.

11 S. Grzelak, *Dziki ojciec*, Poznań 2011, s. 17.

12 Tamże, s. 18.

13 Tamże, s. 17-19.

14 Tamże, s. 20.

15 J. Kurzępa, *Zagrożona niewinność. Zakłócenia rozwoju seksualności współczesnej młodzieży*, Kraków 2007, s. 208.

16 J. Skonieczna, D. Olejniczak, *Porównanie oceny i postrzegania wychowania seksualnego w domu przez uczniów szkół średnich i ich rodziców*, *Hygeia Public Health* © 2014, nr 4, s. 728.

Sytuacje wtajemniczeń, by posiadały wartość dodatnią, muszą być autentyczne: „Inicjacja ma sens, jeśli wiąże się z wtajemniczeniem, wprowadzeniem w coś, co jest autentycznie uważane przez rodziców i inne autorytety”¹⁷. Źródła inicjacji powinny więc być zaczerpnięte z tradycji i kultury wychowawczej rodziny pod warunkiem, że są to struktury prospołeczne, a nie sprzeczne z ogólnie przyjętymi wartościami i normami społecznymi. O sile inicjacji nie stanowi sytuacja wybrana z perspektywy pożądanego stanu rzeczy, a jej głębokie osadzenie w autentycznym wymiarze funkcjonowania rodziny. Wtajemniczenie ma stanowić etap przejścia i być momentem akcentującym spójność z tym, co już reprezentuje rodzina.

Dobrze określona i przeprowadzona pozytywna inicjacja objawia się u dziecka pojmowaniem tego wydarzenia jako wyjątkowego i oczekiwaniem na kolejne. U rodziców natomiast następuje „zmiana oczekiwań wobec dziecka”¹⁸. Sytuacja wtajemniczenia nie ma być formą umilenia czasu wolnego, lecz ma wprowadzać rzeczywiste zmiany w obowiązkach i przywilejach dziecka oraz oczekiwaniach i sposobach traktowania przez rodziców.

Pozytywne inicjacje zdaniem S. Grzelaka można zaklasyfikować do czterech podstawowych grup: inicjacji niezaplanowanych, inicjacji cyklicznych, inicjacji tematycznych oraz inicjacji etapowych¹⁹.

Pozytywne inicjacje etapowe to te sytuacje rozwojowe, które wynikają z naturalnego cyklu rozwoju dziecka, jakim jest jego wiek. Wychowanek, uzyskując odpowiedni wiek, otrzymuje szansę awansu społecznego i nowe możliwości behawioralne. Przykładem takiej inicjacji jest pierwszy dzień w szkole, ukończenie klasy, rozpoczęcie roku szkolnego itp.

Niezaplanowane pozytywne inicjacje mają charakter „oderwanych zdarzeń”²⁰. Jest to ten typ sytuacji wtajemniczeń, który wymaga zestawienia w czasie wielu czynników, które trudno jest zaplanować. Są to również sytuacje, które powstały w przypadkowy sposób i stanowią okazję do zastosowania wtajemniczenia. Przykładem takich inicjacji są wtajemniczenia dzieci we własne hobby wynikające z aktualnego zainteresowania dziecka czy też sytuacje powstałe podczas wypoczynku, np. w górach.

Inicjacje tematyczne są to sytuacje, które wymagają od wychowawcy zawężenia przedmiotu oddziaływań do jednej kwestii wychowawczej. Ten rodzaj wtajemniczeń w szczególności odpowiada na „zapotrzebowanie” wprowadzania dziecka w tematy złożone, trudne i wymagające doprecyzowania. Przykładem takich pozytywnych inicjacji tematycznych jest wtajemniczenie w sprawy seksualności dziecka. Seksualność jest tematem ważnym i nie powinno się go pomijać w toku wychowania, a najważniejsze, by zachować „wychowawczą inicjatywę”²¹, czyli być o krok przed niekorzystnymi wpływami środowiska pozarodzinnego.

Pozytywne inicjacje cykliczne są to sytuacje, które powtarzają się z określoną częstotliwością. Do tych sytuacji zaliczyć można: urodziny, imieniny, święta religijne, uroczystości związane ze zmianami pór roku, a nawet cykliczne zakupy²².

Strategie pozytywnych inicjacji są propozycją wspierania procesu wychowania w rodzinie, budującej odporność na środowiskowe czynniki zaburzające rozwój psychospołeczny potomstwa²³. Zorganizowane sytuacje wtajemniczania, budują i utrzymują relacje oraz ukazują rodzica jako przewodnika w życiu. Dziecko otrzymuje sygnał wsparcia w sytuacjach kluczowych dla jego rozwoju, gdzie w przypadku „samorzutnych” inicjacji sytuacje te nie posiadają jasnego kierunku.

17 S. Grzelak, dz. cyt., s. 22.

18 Tamże, s. 20.

19 Tamże, s. 21, 123, 149, 175.

20 S. Grzelak, dz. cyt., s. 59.

21 Tamże, s. 175-176.

22 Tamże, s. 123-129.

23 S. Grzelak, *Strategia pozytywnych inicjacji czyli z odsieczą dla profilaktyki i wychowania*, „Świat Problemów” 2007, nr 10, s. 21-26.

Sama sytuacja wtajemniczeń nie stanowi o sile jej przekazu, ważne jest podejście dorosłych do całego wydarzenia. Skuteczność inicjacji zwiększa się wraz z odczuciem wyjątkowości, które zapewniają różne symbole, obiekty, specjalne rozmowy oraz rzeczywiste, a nie udawane zmiany postaw wobec dziecka, wykraczające poza czas inicjacji. Zmiana traktowania ma obejmować czas od inicjacji aż do chwili, kiedy nastąpi kolejna sytuacja wtajemniczenia aktualizująca oczekiwania wobec dziecka.

BUDOWANIE POZYTYWNEGO KLIMATU SZKOŁY I KLASY

Drugim ważnym kierunkiem w profilaktyce pozytywnej, zorientowanym na działania wobec środowiska wychowawczego, jest budowanie pozytywnego klimatu klasy i szkoły. Klimat szkoły jest „rzeczywistością psychologiczną – zależy od percepcji zjawisk zachodzących w szkole przez osoby zaangażowane w interakcje na jej terenie – uczniów i nauczycieli”²⁴. Klimat szkoły jest więc zbiorem pewnych subiektywnych obrazów, ocen zdarzeń, zjawisk i faktów osadzonych w rzeczywistości danej szkoły, dokonanych przez uczniów i nauczycieli. Zdaniem Sławomira Śliwy klimat szkoły jest sposobem „sposobem „sposobem przez nauczycieli i uczniów środowiska swojej pracy lub nauki oraz wpływ tej percepcji na ich zachowania”²⁵. Klimat szkolny jest więc rzeczywistością psychologiczną, która wpływa realnie na działania i funkcjonowanie wszystkich członków organizujących działalność szkoły. Należy zaakcentować, że klimat szkoły jest rzeczywistością psychologiczną zarówno nauczycieli, jak również uczniów i nie jest możliwe wskazanie, która z percepcji jest podrzędna i mniej istotna w jego budowaniu. Erich Petlak wyróżnia jeszcze trzecią i czwartą grupę uczestniczącą w budowaniu pozytywnego klimatu szkoły – rodziców i pozostałych pracowników szkoły²⁶. W związku z wieloma środowiskami nakładającymi się na klimat szkoły bardzo mało prawdopodobne jest jednoznaczne określenie, że klimat w danej placówce jest negatywny bądź pozytywny, gdyż zawsze w danym środowisku odnaleźć można zmienne warunkujące brak zachowań problemowych²⁷.

Cechą charakterystyczną klimatu szkolnego jest ścisły związek z daną placówką i nie jest możliwe uzyskanie takiej samej atmosfery relacji i oceny zdarzeń w żadnej innej szkole. Klimat danej szkoły jest niepowtarzalny, na jego budowę składa się wiele różnorodnych czynników (często związanych ze specyfiką lokalnego środowiska), a sam jako efekt końcowy niezależnie od tego, czy to będzie klimat pozytywny, czy też negatywny, dostrzegalny jest poprzez długoterminowe oddziaływanie tychże czynników. Przysparza to wielu trudności badaczom i nauczycielom, gdyż trudno jest ustalić wszystkie wskaźniki i determinanty klimatu, a w przypadku jego niepożądanego stanu, trudno jest go modyfikować w krótkim czasie²⁸. Trudności we wskazaniu kierunku rozwoju klimatu szkolnego przysparza dodatkowo mnogość środowisk oddziałujących – są to nie tylko uczniowie, ale również nauczyciele, rodzice, kadra zarządzająca szkołą i pracownicy administracyjni. Perspektywa każdej z tych grup jest inna, ale zbiorowe opinie o atmosferze w szkole rzutują na własne postępowanie, a co za tym idzie na całość funkcjonowania placówki. Jednak wiele z tych opinii jest zbieżnych, co można zaobserwować w tabeli 1.

24 K. Okulicz-Kozaryn, *Klimat i kultura szkoły a zachowania problemowe uczniów*, „Studia Edukacyjne” 2013, nr 29, s. 84.

25 S. Śliwa, *Klimat szkoły przyjazny profilaktyce na pierwszym etapie edukacyjnym*, [w:] M. Kowalski, I. Koszyk, S. Śliwa (red.), *Mózg i/a Edukacja Edukacja i/a Mózg*, Kraków 2016, s. 148.

26 E. Petlak, *Klimat szkoły klimat klasy*, Warszawa 2007, s. 15.

27 K. Okulicz-Kozaryn, *Klimat i kultura szkoły a zdrowie psychiczne uczniów i nauczycieli*, s. 11, <https://www.ore.edu.pl/materialy-do-pobrania/category/57-zdrowie-psychiczne-dzieci-i-modziey?download=2341:klimat-i-kultura-szkoy-a-zdrowie-psychiczne-uczniw-i-nauczycieli>, 30.12.2015.

28 W. Poleszak, *Klimat społeczny szkoły*, s. 3, <https://www.ore.edu.pl/materialy-do-pobrania/category/126-podstawy-profilaktyki?download=1359:klimat-spoeczny-szkoy>, 20.12.2015.

Tabela 1. Wskaźniki pozytywnego klimatu szkolnego w opinii uczniów, nauczycieli i rodziców.

Uczniowie	Nauczyciele	Rodzice
<ul style="list-style-type: none"> • Niska częstotliwość sytuacji stresogennych • Możliwość samorealizacji • Możliwość odczucia ważności własnego rozwoju ze strony nauczycieli • Atmosfera indywidualności i akceptacji • Możliwość doświadczenia pozytywnych emocji i doświadczeń oraz sukcesów • Sprawiedliwość nauczyciela • Przejrzystość wymagań ze strony nauczyciela 	<ul style="list-style-type: none"> • Brak chaotyczności w działaniu • Twórcze i innowacyjne podejście nauczycieli • Demokratyzacja życia szkolnego • Właściwe ustosunkowanie dyrekcji ukierunkowanie na poszanowanie roli nauczyciela • Wzajemny szacunek i respekt w relacjach szkolnych • Spójność i współpraca grona pedagogicznego • Możliwość samorealizacji 	<ul style="list-style-type: none"> • Sprawiedliwe traktowanie uczniów • Wyraźne wspieranie uczniów w zdobywaniu wiedzy i umiejętności • Gotowość nauczycieli do pomocy wychowawczej dla rodziców • Obiektywne ocenianie uczniów • Indywidualizacja sytuacji uczniów • Gotowość i otwartość na współpracę z rodzicami • Profesjonalizm i wysoki poziom kompetencji wychowawczych nauczycieli

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: E. Petlak, *Klimat szkoły klimat klasy*, Warszawa 2007, s. 65-71.

Wskazania pozytywnego klimatu szkolnego uwzględniające środowiska wychowawcze nie pozwalają dookreślić, czym jest klimat, gdyż można odnieść mylne wrażenie, że jest to ogólny stan zadowolenia warunkowanego funkcjonowaniem szkoły. Ważne jest więc uściślenie kryteriów. Krzysztof Ostaszewski²⁹ do głównych wskaźników zaliczył:

- jakość relacji społecznych – czyli głębokość i charakter relacji uczeń-uczeń, uczeń-nauczyciel, uczeń-personel szkoły, uczeń-dyrektor, nauczyciel-dyrektor, nauczyciel-personel szkoły, nauczyciel-rodzice, dyrektor-rodzice, personel szkoły-rodzice itp.,
- cechy środowiska kształcenia i wychowania – czyli dobór metod i środków dydaktycznych i wychowawczych, tempo realizacji podstawy programowej, nastawienie grona pedagogicznego na wyniki szkolne (testocentryczność), obecność warunków do indywidualnego rozwoju i samorealizacji, kierunek rozwoju umiejętności społecznych (rywalizacja vs. współpraca), zaangażowanie nauczycieli, sposób oceny umiejętności, zachowań i sukcesów szkolnych uczniów itd.,
- bezpieczeństwo fizyczne i emocjonalne – zaangażowanie grona pedagogicznego w działania zabezpieczające przed niebezpieczeństwami, tj. agresja rówieśnicza, budowanie zaufania do instytucji nauczyciela i szkoły itd.,
- charakterystykę środowiska fizycznego – wielkość szkoły i liczbę uczniów, wygląd wewnętrzny i zewnętrzny budynków szkolnych itd.

Klimat szkoły jest terminem trudnym do sprecyzowania, jednakże na bazie wskazań czterech obszarów możliwe jest już prowadzenie celowej działalności ukierunkowanej na wspieranie jego pozytywnego wymiaru. Należy jednak przed podjęciem działań wzmacniających klimat wspierający rozwój dookreślić, czym właściwie on jest. Pozytywny klimat szkoły jako pożądaný stan organizacyjny jest rzeczywistością psychologiczną uczestników życia szkoły, utożsamianą z pozytywnymi emocjami i poczuciem bezpieczeństwa, respektowaniem ustalonych prospołecznych norm i zasad współżycia z innymi jednostkami, umożliwiającą samorealizację uczestników funkcjonowania organizacji oraz przejawianie postaw twórczych³⁰.

W każdej szkole jako instytucji występują zarówno czynniki zaburzające rozwój, jak i wspierające rozwój uczniów. Klimat szkoły może zatem różnić się od klimatu panującego w klasie, gdyż nasyce-

29 K. Ostaszewski, *Pojęcie klimatu szkoły w badaniach zachowań ryzykownych młodzieży*, „Edukacja” 2012, nr 4, s. 24.

30 D. Gabryś-Barker, *Klimat w klasie a sukces glottodydaktyczny*, „Języki Obce w Szkole” 2005, nr 4, s. 71.

nie zmiennych ryzyka i chroniących może być inne. Wyróżnić więc należy środowisko organizacyjne tj. klasę, które stanowić ma jedną z części składowych klimatu szkolnego. Zdaniem Marka Kuleszy: „To właśnie wspólnota klasowa jest przede wszystkim kojarzona, postrzegana i interpretowana przez uczniów, to w niej dochodzi do procesu uczenia społecznego, to ona w znacznym stopniu determinuje percepcje instytucji szkoły przez uczniów. W tej wspólnotce spotykają się uczniowie przez lata, zbierając doświadczenia i przeżywając różne sytuacje. W obrębie klasy dochodzi do oceny osiągnięć, nagradzania (chwalenia) i karania, przeżywania rozczarowań i sukcesów”³¹. Klasa więc stanowi ważne źródło doświadczeń dla uczniów budujących obraz życia szkolnego. Kreując pozytywny klimat szkoły, nie można więc rozpocząć działań z pominięciem poziomu klasowego i budowania pozytywnego klimatu w klasie. Definitywnie pozytywny klimat klasy „to nie tylko atmosfera wolna od stresu, strachu czy niezdrowej rywalizacji. To również swoista dyscyplina intelektualna. Dyscyplina ta podporządkowana jest takiej organizacji zajęć, która pozwoli uczniowi doświadczyć pozytywnych uczuć”³². Pozytywny klimat klasy jest więc tym samym, co pozytywny klimat szkoły, jednak ograniczony jest do czynników występujących wyłącznie w ramach organizacji zajęć klasowych.

Pozytywny klimat szkoły i klasy mają być czynnikami, które dostarczają właściwych modeli zachowań, wzorów postępowania ze strony całej społeczności szkolnej – rodziców, nauczycieli, uczniów i pozostałych pracowników. Atmosfera szkolna ma sprzyjać motywowaniu i twórczemu podchodzeniu do uczenia się oraz nauczania. Pozytywne środowisko jest więc takim obszarem, który zapewnia uczniom „możliwość mówienia »Tak«”³³, czyli wybierania pozytywnego, prospołecznego stylu życia, pozytywnych aspiracji, przy rezygnacji z negatywnego, aspołecznego kierunku rozwoju. Skuteczne wspieranie pozytywnego klimatu szkoły ze względu na swoją złożoność musi opierać na określonych działaniach. Sławomir Sliwa proponuje, by działania te miały następujący kierunek:

- „Wzmacnianie relacji pomiędzy nauczycielem a uczniami
- Wzmacnianie poczucia przynależności do szkoły
- Dbanie o bezpieczeństwo w szkole
- Dbanie o relacje międzyrówieśnicze
- Partycypowanie uczniów w decyzjach dotyczących życia szkoły
- Wykorzystanie współczesnych metod nauczania, w tym neurodydaktyki
- Motywacja do nauki
- Określenie norm i zasad w szkole wspólnie z uczniami
- Jasne zasady kształcenia i oceniania
- Wzmacnianie kompetencji społecznych dzieci
- Rozwój zainteresowań
- Rozwój motywacji prospołecznej
- Współpraca z rodzicami
- Rozwój kompetencji profilaktycznych nauczycieli”³⁴.

Prezentowana lista nie jest kompletna i należy dołączyć do niej: wspieranie pozycji nauczyciela jako autorytetu, rozwijanie kompetencji przywódczych kadry zarządzającej szkołą oraz świadome włączanie kadry administracyjno-technicznej szkoły w proces wychowania i budowania klimatu szkoły. Należy również pamiętać o czwartym obszarze klimatu szkoły i uwzględnić w swoich działaniach dbanie o estetykę szkoły oraz wyposażenie sal lekcyjnych. Dbanie o estetykę szkolną powinno odbywać się przy ściślejszej współpracy z uczniami, gdyż pozwoli to na tworzenie i pogłębianie przywiązania do placówki jako do „czegoś swojego”, w którego tworzeniu brało się udział.

31 M. Kulesza, *Klimat szkoły a zachowania agresywne i przemocowe*, Łódź 2011, s. 115-116.

32 E. Krzymowska, *Pozytywny klimat klasy*, „Życie Szkoły” 2014, nr 2, s. 6.

33 Z. B. Gaś, *Profilaktyka w szkole*, Warszawa 2006, s. 32.

34 S. Sliwa, *Klimat szkoły przyjazny profilaktyce...*, dz. cyt., s. 153-156.

PODSUMOWANIE

Profilaktyka pozytywna jest propozycją na rozwiązanie nasilających się zachowań problemowych. Paleta zachowań ryzykownych znacznie się rozszerzyła i dziś, oprócz zażywania substancji psychoaktywnych i tolerowania przemocy, wyróżnia się nowe, coraz bardziej nasilające się zachowania ryzykowne – związane z cyfrowymi technologiami oraz zachowania w obszarze seksualności³⁵. W związku z powyższym poszukuje się skuteczniejszych strategii zapobiegania opartych na tych zmiennych, które zabezpieczają przed większością zachowań problemowych. Jednym z kierunków poszukiwań jest budowanie profilaktyki w rodzinie, którego przykładem są już powstałe programy Program domowych detektywów czy Szkoła dla rodziców. Strategie pozytywnych inicjacji są nową propozycją wspierającą proces wychowania w rodzinie, która bazuje na silnym autorytecie rodzica, który ma być przewodnikiem, podobnym do przewodnika górskiego, który ma wtajemniczać w tajniki „dobrego” życia.

Profilaktyka pozytywna nie jest już propozycją, ale tendencją, przez którą coraz częściej bada się klimat szkoły i poszukuje się działań budujących pozytywne środowisko. Badania M. Kuleszy³⁶ dowodzą, że klimat szkoły ma znaczenie w przejawianiu postaw agresywnych i aspołecznych, jednakże brakuje badań co do związków z pozostałymi zachowaniami problemowymi. Niemniej jednak budowanie pozytywnego klimatu szkoły stanowi nowy kurs w realizowaniu strategii profilaktycznych.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Demel M., *Pedagogika zdrowia*, Warszawa 1980
- [2] Dziewiecki M., *Nowoczesna profilaktyka uzależnień*, Kielce 2005
- [3] Gabryś-Barker D., *Klimat w klasie a sukces glottodydaktyczny*, „Języki Obce w Szkole” 2005, nr 4
- [4] Gaś Z. B., *Profilaktyka w szkole*, Warszawa 2006
- [5] Grzelak S., (red.), *Vademecum skutecznej profilaktyki problemów młodzieży: Przewodnik dla samorządowców i praktyków oparty na wynikach badań naukowych*, Warszawa 2015
- [6] Grzelak S., *Dziki ojciec*, Poznań 2011
- [7] Grzelak S., *Strategia pozytywnych inicjacji czyli z odsieczą dla profilaktyki i wychowania*, „Świat Problemów” 2007, nr 10
- [8] Kania S., *Uczeń scyfrizowany – zagrożenia i ich profilaktyka pedagogiczna*, [w:] Kowalski M., Koszyk I., Śliwa S. (red.), *Mózg i/a Edukacja Edukacja i/a Mózg*, Kraków 2016
- [9] Krzymowska E., *Pozytywny klimat klasy*, „Życie Szkoły” 2014, nr 2
- [10] Kulesza M., *Klimat szkoły a zachowania agresywne i przemocowe*, Łódź 2011, s. 115-116
- [11] Kulesza M., *Klimat szkoły a zachowania przemocowe uczniów w świetle wybranych badań empirycznych*, „Seminare” 2007, nr 24
- [12] Kurzepa J., *Zagrożona niewinność. Zakłócenia rozwoju seksualności współczesnej młodzieży*, Kraków 2007
- [13] Okulicz-Kozaryn K., *Klimat i kultura szkoły a zachowania problemowe uczniów*, „Studia Edukacyjne” 2013, nr 29
- [14] Okulicz-Kozaryn K., *Klimat i kultura szkoły a zdrowie psychiczne uczniów i nauczycieli*, <https://www.ore.edu.pl/materialy-do-pobrania/category/57-zdrowie-psychiczne-dzieci-i-modziezy?download=2341:klimat-i-kultura-szkoy-a-zdrowie-psychiczne-uczniw-i-nauczycieli>, 30.12.2015
- [15] Ostaszewski K., *Pojęcie klimatu szkoły w badaniach zachowań ryzykownych młodzieży*, „Edukacja” 2012, nr 4
- [16] Ostaszewski K., *Profilaktyka pozytywna*, „Świat Problemów” 2006, nr 3
- [17] Petlak E., *Klimat szkoły klimat klasy*, Warszawa 2007
- [18] Płócińska M., H. Rylke, *Czas współpracy i czas zmian*, Warszawa 2002
- [19] Poleszak W., *Klimat społeczny szkoły*, s. 3, <https://www.ore.edu.pl/materialy-do-pobrania/category/126-podstawy-profilaktyki?download=1359:klimat-spoeczny-szkoy>, 30.12.2015
- [20] Skonieczna J., Olejniczak D., *Porównanie oceny i postrzegania wychowania seksualnego w domu przez uczniów szkół średnich i ich rodziców*, „Hygeia Public Health” 2014, nr 4
- [21] Szymańska J., *Programy profilaktyczne: Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, Warszawa 2000
- [22] Śliwa S., *Klimat szkoły przyjazny profilaktyce na pierwszym etapie edukacyjnym*, [w:] Kowalski M., Koszyk I., Śliwa S. (red.), *Mózg i/a Edukacja Edukacja i/a Mózg*, Kraków 2016
- [23] Śliwa S., *Profilaktyka pedagogiczna*, Opole 2015
- [24] Wojcieszek K., *Wygrać życie. Szkolny program profilaktyki*, Kraków 2002
- [25] Woydyłło E., *Profilaktyka pozytywna*, [w:] Telka L. (red.), *Programy profilaktyki uzależnień: Z doświadczeń autorów*, Katowice 2003

35 S. Grzelak (red.), *Vademecum skutecznej profilaktyki problemów młodzieży: Przewodnik dla samorządowców i praktyków oparty na wynikach badań naukowych*, Warszawa 2015, s. 59-93.

36 M. Kulesza, *Klimat szkoły a zachowania przemocowe uczniów w świetle wybranych badań empirycznych*, „Seminare” 2007, nr 24, s. 276.